

DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TÜRKİZ

Ulusal Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl/Year: 16 • Sayı/No: 3 • Aralık/December 2025

ISSN: 1309-601X

TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ BOZKURT SEMBOLÜNÜN ALP KİMLİĞİNE DÖNÜŞÜMÜ

The Evolution of the Bozkurt Symbol in Turkish Mythology into the Alp Identity

Konur Alp DEMİR

Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Rize.

konuralpdemir@yahoo.com.tr

ORCID: 0000-0003-1199-930X

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 23.07.2025

Kabul Tarihi: 20.09.2025

DOI: 10.59281/turkiz.1749154

Kaynak göstermek için:

Demir, K. A., (2025). Türk Mitolojisindeki Bozkurt Sembolünün Alp Kimliğine
Dönüşümü. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 16(3): 379-406.

İletişim / Contact

29 Ekim Caddesi 2654. Sokak No: 1 Gölbaşı-Ankara/Türkiye

Tel: +90 312 460 1779 • Faks: +90 312 460 1789

www.tasav.org • iletisim@tasav.org • turkiz.dergi@tasav.org

TÜRK MİTOLOJİSİNDEKİ BOZKURT SEMBOLÜNÜN ALP KİMLİĞİNE DÖNÜŞÜMÜ

The Evolution of the Bozkurt Symbol in Turkish Mythology into the Alp Identity

Konur Alp DEMİR

Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Rize.
konuralpdemir@yahoo.com.tr
ORCID: 0000-0003-1199-930X

Özet

Mitoloji, tarih biliminin ortaya çıkmasından önce, tarihin görünmeyen kapısı olma özelliğini taşımaktaydı. Bu nedenle, yazılı tarihin olmadığı dönemlerde, mitolojik anlatımlar geçmişi anlamlandırabilmek, geleceği şekillendirebilmek ve bilinmeyen kapıları aralayabilmek için önemli bir araç olmuştur. Türk Mitolojisi ise, Türklerin varoluş ve hayatta kalma süreçlerini açıklama açısından büyük bir öneme sahiptir. Türk Mitolojisi'ne göre, Türklerin soyu Bozkurt'tan türemiştir. Bozkurt'un Türkler ile özdeşleştirilmesinin nedeni, korkusuz, savaşçı ve esaret altına alınamayan bir canlı türü olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Türk Mitolojisi'nin Türk kimliğinin oluşumu ve karakteri açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Türkler, kutsallaştırılmış Bozkurt sembolünü Alp karakteriyle bütünleştirerek yaşamlarına ve devlet yönetme geleneklerine yön vermişlerdir. Bu çalışmada, mitolojik anlatımlar ve Türk Mitolojisi üzerine yapılan döküman incelemesi, Türklerin varoluş süreçlerini anlamak ve tarihsel kökenlerini ortaya koymak amacıyla önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır. Bu yöntem, mitolojinin, tarihsel bağlamda tarih biliminin ortaya çıkmasından önceki rolünü incelemek için oldukça etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Mitolojisi, Türk Kimliği, Bozkurt, Alp, Ergenekon.

Abstract

Mythology, before the emergence of historical science, served as the unseen door to history. Therefore, in periods where written history did not exist, mythological narratives became an important tool for understanding the past, shaping the future, and unlocking the unknown. Turkish mythology holds significant importance in explaining the existential and survival processes of the Turks. According to Turkish mythology, the Turks are descended from the Gray Wolf. The reason for the identification of the Gray Wolf with the Turks lies in its nature as a fearless, warrior-like creature that cannot be enslaved. In this context, it can be argued that Turkish mythology played a crucial role in the formation and character of Turkish identity. The Turks, by integrating the sanctified Gray Wolf symbol with the Alp character, have shaped their way of life and state governance traditions. In this study, document analysis related to mythological narratives and Turkish mythology was used as an essential method to understand the existential processes of the Turks and uncover their historical roots. This method has proven to be highly effective in examining the role of mythology in the context before the emergence of historical science.

Keywords: Turkish Mythology, Turkish Identity, Bozkurt, Alp, Ergenekon.

Giriş

Mitolojiye, efsane, masal veya hikaye olarak yaklaşmak, modern bilim öncesinin anlatım biçiminden yoksun kalmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada geçmişin izlerinden yola çıkarak mitolojik anlatımlar üzerinden yeni bir sentez oluşturulması ve tarihin bilinmeyen yönlerinin açıklanması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada, Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt'un bir doğuş simgesi olarak kullanılmasını ve savaşçı bir toplumun Alp kimliği üzerinden tanımlanmasını betimlemek birincil amaç olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, Türklerin soy kütüğünde ve devlet kurma geleneğinde önemli bir konumda duran Bozkurt'un Türklere

yol göstericiliğinin ve kahramanlık niteliğinin önemli bir tanımlamasını içeren Alp sıfatının Türk kimliğini oluşturma sürecini incelemek ikincil amaç olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede Türk kimliği açısından mitolojik karakterdeki Bozkurt'un evrilerek Alp'e dönüşmesi incelenmiştir. Bu çalışma ile ulaşılmaya çalışılan nihai sonuç Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt simgesinin ve kahramanlık ile özdeşleştirilen Alp sıfatının Türk kimliğindeki dönüşüm sürecini analiz etmektir. Böyle bir analizin gerekli görüldüğü nokta Bozkurt'tan türeme anlatımlarının İslamiyet'in kabulü sonrasında şekil değiştirerek aynı anlamlara gelen ve Bozkurt ile özdeşleştirilen Alp kimliğinin ortaya çıkmasıdır. Bu dönüşümü temel kurgusuna yerleştiren bu çalışmada, Türklerin eski değerlerinden kopmadığı, ancak inanmaya başladıkları yeni din ile türeme anlatımlarının uyuşmamasından kaynaklı nedenlerden dolayı Bozkurt'un Alp'e dönüşmesi olayı değerlendirmeye alınmıştır.

Bu amaç kapsamında Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt simgesinin, Türk kimliğinin şekillenmesindeki rolünü anlamak amacıyla betimsel bir analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışma, Bozkurt'un Türklerin mitolojik dünyasında nasıl bir doğuş simgesi olarak yer bulduğunu ve bu simgenin, Türklerin savaşçı kimliğiyle ilişkilendirilen Alp figürüne nasıl dönüştüğünü incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, öncelikle Bozkurt'un Türk Mitolojisi'ndeki kökeni ve tarihsel gelişimi ele alınarak, onun kahramanlık ve yol göstericilik niteliklerinin, Türklerin Alp kimliğiyle nasıl özdeşleştiği ortaya konulmuştur.

Çalışma, nitel bir yaklaşım benimseyerek, Türk Mitolojisi'ndeki Bozkurt ve Alp kavramlarının etimolojik kökenlerini ve kültürel anlamlarını incelemiş, aynı zamanda bu iki figürün Türk kimliği üzerindeki etkilerini anlamak için mitolojik metinler ve tarihsel kaynaklar taranmıştır. İslamiyet'in kabulü sonrası bu mitolojik simgelerde yaşanan dönüşümün izleri, dönemin sosyal ve dinî dönüşüm sürecine paralel bir şekilde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Bozkurt'tan Alp'e geçişin, Türk halklarının kültürel kimliklerinde yaşanan bir evrim olarak nasıl şekillendiği ve bu

dönüşümün toplumsal bağlamda nasıl anlam kazandığı üzerinde durulmuştur. Bu yöntemle, Bozkurt ve Alp figürlerinin Türk kimliği üzerindeki dönüşüm süreçlerinin analizi yapılmış, kültürel ve mitolojik unsurlar arasındaki ilişki derinlemesine irdelenmiştir.

Çalışmada, ayrıca, Türklerin eski inançları ve değerlerinden kopmadığı ancak yeni din olan İslamiyet'in kabulü ile birlikte Bozkurt ve Alp figürlerinin anlamlarının nasıl değiştiği, dinî ve kültürel etkileşimlerin bu mitolojik figürlerin dönüşümünü nasıl şekillendirdiği ele alınmıştır. Bu dönüşümün temel unsurları, mitolojik ve tarihsel metinlerden yapılan alıntılarla desteklenerek, Türk kimliğinin şekillenmesinde bu figürlerin nasıl birleştirici rol oynadığı incelenmiştir.

1. Mitoloji: Tarihin Gizli Kapısı

Mitoloji tarih biliminin doğuşuna öncülük yapan bir kavram olarak, eskinin geleceğe taşınması aşamasında sözlü ve yazılı olan ilksel bir bilim deneyimidir. Mitoloji modern bilimlerin kurulmasından sonra geçmişten haber almanın ve geçmişin izlerinin takip edilmesinin aracılığını yapan bir kurguya sahiptir. Bu nedenle mitolojik anlatımları bir kaynak olarak kullanmak, geçmişin çözümlemesini yaparak günümüzün olgularını tanımlayabilmek açısından önem taşımaktadır. Toplumda kutsal kabul edilen sembollerin, belirli bir dizgi içinde anlamlandırılabilmesi için kullanılan mitoloji, yaşam bilgisinin ilksel doğasını taşımaktadır. Mitoloji, varoluş sancılarının yeni bir doğuma yol açabilecek anlatsal değerlerini söz, dil ve düşünce üçlemesinde kurgulayarak, geçmişin izlerini geleceğe yansıtmaktadır. Bir toplumun tarihini, sahip olduğu mitolojik anlatımlardan ayırmak, tarihi köksüzleştirmekle doğrudan ilişkilidir. Çünkü insan diğer canlılardan bellek ve hatırlama yetilerine sahip olması açısından ayrılmaktadır. Geçmişi zihninde biriktirme yeteneği yalnızca insana verilmiş bir değerdir (Gültepe, 2015: 15-16). Bu nedenle mitolojik anlatımları tarihten ayırmak, değer vermemek veya yok saymak varoluşu kabul etmemek gibi olumsuz bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Mitoloji, her ne kadar geçmişe yönelik bir anlatım biçimi olarak var olsa da günümüz dünyasının doğasını aydınlatmakta ve geleceğin niteliği üzerine düşünmek için bir zemin oluşturmaktadır. Bu nedenle mitoloji geçmiş, günümüz ve gelecek zamanın kesişim kümesini oluşturmaktadır. Mitoloji etiyolojik (neden bilimi) açıdan sorgulamaların temel kaynağı olması bağlamında değer taşımaktadır. Mitoloji toplumlara kendi geçmişlerinin genel bir tablosunu vermektedir. Bununla birlikte, mitoloji insan topluluklarına sunduğu anlatılar ile kutsalın ne olduğunu, neye saygı gösterileceğini, nasıl davranılması gerektiğini ve yaşanan ortama nasıl uyum sağlanacağını göstererek hem bir toplumsal düzen kurmakta hem de geniş çerçevede tüm evrenin sosyal açıdan işleyiş düzenini betimlemektedir (Toysanulı, 2020: 31-32). Bu anlatı eşliğinde ifade edilebilir ki mitoloji aslında bir kültür aktarım aracıdır. Mitoloji bu araçsal görevi bağlamında millî kültürün, değerlerin ve etnik-kültürel unsurların doğru anlaşılması için başvurulacak birincil seviyedeki çıkış noktasıdır. Bunun nedeni ise mitolojinin birtakım semboller üzerinden millî kültürü oluşturmaktır. İlk felsefi sistemlerin kaynağını da mitoloji oluşturmaktadır. Çünkü inanç sistemlerinin oluşmaya başladığı ilk aşamalarda kurgulanan mitolojik anlatımlar ve nitelenen semboller söz konusu inanç sisteminin şekillenmesini etkilemekte ve bundan sonraki süreçte gerçekleşecek olan yaşam, düşünce ve davranış kalıplarını mühürlemektedir. Bu açıdan mitoloji geleneksellik taşıyacak kurallar bütününe kuran bir sistemin adıdır (Uslu, 2016: 9).

Mitolojiler, genellikle ayrı ayrı hikayeler gibi algılanmalarına rağmen, aslında birbiriyle bağlantılı tarihi olayları sembolize etmektedirler. Mitolojik anlatımlar insanlık, ırk, inanç, renk, ideoloji ve bilgi birikimi olarak birçok topluma ayrıldığında bile özünü deşışmeden ve bozulmadan kalmaktadırlar. Tarih boyunca karşıtlıklar veya birbirini yalanlayan anlatım ve olaylar sürekli olarak insanlık gelişimini yönetmişlerdir. Bu nedenden dolayı, bir mite veya efsaneye hem kültürel hem de küresel bir açıdan bakmak,

onu doğru bir şekilde anlamının temel koşuludur. Mitolojiler, insanlığın birliğine yönelik duygusal bir anlayış ve algılayış uyandırırken, aynı zamanda insanların psikolojik ve sosyal gerçekliklerini de ortaya çıkarmaktadır. Bir toplumun dili, dinî inançları ve gelenekleri gibi manevi ögeler söz konusu bu ortaya çıkışın önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar. Mitolojik anlatımlar, aynı zamanda, dinî inançların da ilkel atalarıdır (Esinoğlu, 1996: 10-11). Bu durumu daha derinden açıklamak gerekirse dünya mitolojilerinin dayandığı temel mantığı açıklamak gerekmektedir.

Dünya mitolojilerinin karşılaştırmalı incelemesinin yapıldığı noktada ortaya çıkan sonuç, insanlık tarihinin aslında tekil bir ruhaniyetten çoğul bir gerçekliğe doğru geçiş yaptığıdır. Örneğin, ateşin çalınması ve yaratılması, büyük tufan(lar), ölümler veya ahiret dünyası, bakirenin doğurması ve bir bireyin veya toplumun kahramanlıkları gibi temalar evrensel olarak benzer şekillerde ortaya çıkmışlardır. Bir diğer anlatım ile her toplum kendi efsanevi gücünü oluştururken benzer ögelerden yararlanmışlardır. Örneğin, büyük felaketlerden canlı olarak çıkmak, devlerle savaşarak onları yenmek, ilahi bir gücü üzerinde taşımak; ancak bunların tamamı belirli sayıda ve her zaman için aynı özelliklere sahiptir. Gerçekte bu tür anlatımlar bir kurgudan başka bir şey değildirler. Ancak çıkış noktaları ve kullandıkları öge ve semboller her zaman için benzerlik taşımaktadır. Zaman geçirmek veya eğitmek için çocuklara anlatılan masallarda, her ne kadar önemsizlermiş gibi görülmelerine veya gösterilmelerine rağmen, bu tür mitolojik konular, dini kurgularda ilahi bir gücün varlığını hissettirecek kadar derin ve etkileyici semboller üzerinden anlatılmaktadırlar. Bu dini anlatımlar sadece geçmişin yaşanmış gerçeklikleri olarak değil, aynı zamanda insan deneyiminin ve toplumsal kültürün niteliksel değerlerinden türeyen canlı bir tanıklık olarak aktarılmaya çalışılmaktadır (Campbell, 1995: 11).

Bir diğer örneğe göre, tanrısal bir kavramın var olmadığı dönemlerde insanlar, kendilerinden üstün bir güce duydukları ihtiyaç doğrultusunda, her şeyi yok edebilen ateşe ve kudretli bir

şekilde yukarıda asılı duran güneşe taparak ibadet etmekteydiler. Bu durum insanın çevresini gözlemleyerek şeylerin ne olduğunu anlamlandırmaya çalıştığı dönemlerin doğal bir süreci olduğu kabul edilmektedir. Soury'e göre, "Güneş, ay, gezegenler, sabit yıldızlar, dağlar, ırmaklar, bitkiler, fırtına, rüzgar, şimşek, ateş vs. gibi bütün tabiat kuvvetleri ilahlaştırılmış, tapınılmış, özellikle onlardan korkulmuş ve insan için bugün bazı aşağı seviyedeki kavimlerde olduğu gibi hâlâ hayat, his ve zekâ ile donatılmış varlıklar olmuştur." Dolayısıyla doğa insanlar için yaratıcı bir kimliği sembolize etmekteydi. Çünkü doğanın, örneğin ekinleri yaratması, zamanı geldiğinde öldürmesi (çürütmesi) her zaman için yaratılış hikayesinin bir parçası olmuştur. Doğaya yüklenen yaratma gücü, inanç sistemlerinde de yerini almış ve Tanrı doğa veya doğa Tanrı tiplmesi ile dini bir inanç bütünlüğü oluşturulmuştur (Soury, 2008: 12-13).

Dinler, söz konusu bu mitolojik öğelerden yararlanmaktadırlar. Buna göre dinler hem manevi otoritelerini hem de fiziksel güçlerini şekillendirmek için mitolojileri bir araç olarak kullanmaktadırlar. Dinî tören, merasim veya ayinlerde bu tür mitolojik sembollerle ilişki kurulması yadırganmayan bir süreçtir. Örneğin, eski dönemlerin kahinleri, ozanları, tanrıbilimcileri ve filozofları bu sembollerini hem sorgulamışlar hem de kullanmışlardır. Ozanlar bu sembollerini sanatlarında yaşatmışlar ve şarkılarında yüceltmişlerdir. Bu mitolojik desenleri hemen hemen her toplum kendi varlıksal bütünlükleri ve tarihsel anlatımları içerisinde kullanmışlar ve hayatlarının bir yerinde geçici veya kalıcı olarak yer vermişlerdir (Campbell, 1995: 11).

Mitolojiyi değersizleştirme ön yargısı, bir topluma yönelik anlatıların efsane olarak nitelendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Oysaki mitoloji, efsane ve inançları birleştirerek, bir sonuca ulaşmayı sağlayan, kültürel ve tarihsel bağlamda evrilen bir disiplindir (Gültepe, 2015: 17). Bu nedenle, mitolojik anlatımlar, bir toplumun tarihsel ve kültürel altyapısının nasıl şekillendiğini betimlemesi açısından önemli bir rol oynamaktadır.

2. Türklerde bozkurt simgesi

İlber Ortaylı, Türklerin, Mısırlı, İranlı, Yunan ve İbraniler gibi oldukça fazla yazılı kaynaklarının olmadığından dolayı, tarihin hangi döneminde varlık kazandıklarını belirlemenin zor olduğunu belirtmektedir. Oysaki çok eski dönemlerde ortaya çıkan Türk topluluğu dil yapısı, örgütlü sosyal yaşamı ve atçılık gibi özelliklerinden dolayı kendisini tarih içerisinde belli etmektedir. Ancak yine de Türklerin hangi zamanda ortaya çıktıklarını mutlak biçimde ifade etmek zordur. Bununla birlikte, Çin, Hint ve İran gibi toplulukların bıraktıkları yazılı kaynaklarda Türk topluluklarından söz edilmekte ve böylece Türklerin yaşadıkları dönem, siyasi ve askerî hareketlilikleri biraz daha belirginleşebilmektedir. Türkçe yazılı belgelerin ilk başladığı dönem M.S. 8. yüzyıl olmasından (Ortaylı, 2015: 13) dolayı Türklerin tarihteki başlangıç noktasını belirleyebilmek için Türk Mitolojisi'nden yararlanmak en iyi yöntem olarak görülmektedir.

Antropogonik mit bir doğuş hikayesidir. Bu tür mitlerde ilk insanın ve soylarının nasıl yaratıldığı hakkında anlatımlarda bulunmaktadır. İlk insanın nasıl yaratıldığı yönündeki anlatımlara sahip olan mitler ise “kozmogonik mitler” olarak adlandırılmaktadır. Evren, dünya, doğa gibi insan dışı cisimlerin yaratılışları “makro kozmos”; insan türünün yaratılması ise “mikro kozmos” anlatımlarında yer almaktadır. İnsan dışı cisimlerin özünde toprak ve ağaç gibi birtakım sembollerin yer almasından dolayı, makro kozmosun daha küçük yorumu olan mikro kozmosun da temelinde aynı sembollerin yer alması kabul edilebilir bir biçime sahiptir. Türk Mitolojisi'ndeki doğum öğelerinin ağaçlara ve mağara duvarlarına çizilmesi kozmotolojik anlatımlar ile uyum sağlamaktadır (Uslu, 2016: 28).

Türk Mitolojisi'nde yer alan türeme efsaneleri insanın nasıl yaratıldığı veya varlık kazandığı ile ilgilidir. Ancak yaratılış ile türeme arasında belirgin bir fark vardır. Yaratılış bütün insanlığın, türeme ise belirli kavimlerin -örneğin Türk kavmi- soylarının nasıl

ortaya çıktığını anlatmaktadır. Bu anlatımlarda Türkler için önemli bir yer tutan efsane Türklerin kurt adı verilen bir doğa canlısından (hayvandan) türediğidir. Bundan dolayı Türklerin yaşadıkları coğrafya içerisinde işlenen mitoloji ve sanat tarihi anlatımlarında doğa canlıları önemli bir konum elde etmiştir. Kurt, Orta ve İç Asya’da gücünden, yırtıcılığından ve cesaretinden dolayı insanlar tarafından korku ve saygı ile karşılanmıştır. Doğa üstü güçler ile donatılmış olduklarına inanılan kurt ile Türklerin yaşam biçimleri birbirleri ile benzerlik taşımasından dolayı Türkler kendilerini kurt ile özdeşleştirilmiş ve kurt bir sembol haline getirilmiştir (Çoruhlu, 2024: 172-173).

Kurt, Türk Mitolojisi için simgesel bir değere sahiptir (Ögel, 2003: 40). Bu nedenle kurt Türkler için kutsal bir doğa canlısı olarak kabul görmektedir. Kurt anne ve baba olarak kabul edildiği gibi, kurtarıcı, yol gösterici, şefkatli, cesur ve koruyucu niteliklemlerle de bütünleştirilmiştir. Kurt renklerine göre sınıflandırılmış ve “Bozkurt (Gök Borü)”, “Ak Kurt”, “Kızıl Kurt” olarak adlandırılmıştır (Uraz, 1994: 143).

Kurdun eski dönemlerde Türkler için bir “Totem” olma olasılığı da bulunmaktadır. Kurdun totem olmak yerine kutsallık taşıyan bir simge biçimine dönüşmesi Göktürkler döneminde gerçekleşmiştir. Göktürklerin bayraklarının başına bir kurt heykeli koymalarının nedeni de kurda yüklenen bu kutsallıktan kaynaklanmaktaydı. Kurda yüklenen simgesel anlam Göktürk Devleti’nin yıkılışından sonra da devam ettirilmiştir (Ögel, 2003: 40). Örneğin, Altay Türkleri için kurt Tanrı ile iletişim kurabilen bir canlı türüdür. Bu nedenden dolayı kurt kutsallık taşımaktadır. Kutsal olduğuna inanılan kurdun öldürülmesi kabul gören bir eylem değildir. Bununla birlikte, kurt adı ile doğrudan anılmamakta ve kendisinden adı üzerinden söz edilmemektedir. Bunun yerine kurt, “kookoyok”, “aratı”, “kök iyt”, “kök taygıl”, “taay ögöön”, “uzun kuyruk”, “uluuçı” ve “abagay” gibi adlarla anılmaktadır. Kurt uluması Tanrı ile iletişime geçtiği ve Tanrı’dan yiyecek istediği biçiminde yorumlanmıştır. Eğer Tanrı kurt için yemek göndermez ise kurt sadece açlığını gidermek için bir

av peşine düşmez ve eğer bir biçimde bir av öldürdüğünde ise bu avın ruhunun doğrudan Tanrı'ya yükseldiğine inanılmaktadır. Yeni doğan bir bebeğin kesilen göbeği kurt dışından yapılmış bir iğne ile bir beze veya deriye dikilerek kötü ruhların çocuktan uzaklaştırılmasına çalışılmaktadır. Böylece kötü ruhların çocuğun çevresinde dolaşmalarının yolu kapatılmış olmaktadır (Dilek, 2014: 42).

Carter V. Findley Çin kaynaklarını delil göstererek anlatılan bir efsaneden söz etmektedir. Bu efsane Türklerin nasıl ortaya çıktığını özetler niteliktedir. Bu efsanenin önemi Türk-Moğol efsanelerinde geçen ve aynı nitelikteki temalardan oluşan anlatımların ilkinin oluşturuyor olmasıdır. Buna göre, Türk adını ilk olarak kullanan 6. yüzyıl kabilesinin kökenleri dişi bir kurda dayandırılmaktadır (Findley, 2008: 50-51). Bununla birlikte, İran kökenli anlatımlarda da Türk'ün kurt ile özdeşleştirildiği görülmektedir. Türklerin vücutlarında az kıl olmasını kurt efsanelerine bağlayan İran anlatımlarının çıkış noktası, Türklerin atası olarak kabul edilen Yafes'in hasta olmasından sonra annesinin kurt sütü ile karınca yumurtasını karıştırarak ona içirmesi ile sağlığına kavuşmasına ve bu karışımdan kaynaklı olarak da vücutlarında az kıl çıkmasına bağlamaktadırlar. Bu anlatımla Göktürklerle ait kurt efsanelerinin başka toplumların kayıtlarına da yansıdığı sonucuna ulaşılabilmektedir (Turan, 2014: 57).

Türkiye Türkleri'nin de birçok inancı eski doğa canlılarına yüklenen inanç sisteminin izlerini taşımaktadır. Bu izlerin bazıları Nuh ve Süleyman peygamberleri anlatan etiyolojik efsanelere dayanmakta, bazıları ise toplum içerisinde yasak, tabu ve kehanet biçiminde varlıklarını korumaktadırlar. Böylece doğa canlılarına dayandırılan veya onlar üzerinden kurgulanan destanlar efsane ve öykünce arasında bir yerlerde konumlanarak, etiyolojik veya diğer biçimlerde günümüz dünyasının anlatımlarında da kendisine yer bulmaktadır. Dolayısıyla doğa canlıları destanları ne efsane ne de öykünce olarak tasvir edilebilmektedirler. Örneğin, domuz etinin tüketilmesi yasak olduğu gibi dokunulmasına da sıcak

bakılmamaktadır. Benzer biçimde, köpeğin ağzının değdiği her kap kirlenmiş olarak kabul edilmekte ve temizlemeden kullanılmamaktadır. Oysaki kedi için böyle bir yasak veya iğrenme durumu geliştirilmemiştir. Kedinin saygı gösterilmesi gereken bir doğa canlısı olması ve her zaman için dört ayak üzerine düşerek sırtının yere çarpmamasının nedeni de eski anlatılara dayandırılmaktadır. Bu durum, Hz. Peygamberi bir yılan saldırısından koruduğu ve bunun üzerine de sırtının peygamber tarafından teşekkür etmek amacıyla okşanması anlatısı ile ilişkilendirilmektedir. Kurt ise Anadolu-Türk aktarımı üzerinden kendi mitolojisini oluşturmaktadır. Yakın tarihten bir örnek vermek gerekirse, Türk Kurtuluş Savaşı'nın (1922) son aşamalarında bir kurdun Türk ordu komutanına yol gösterici olarak yaverlik yaptığı anlatılmaktadır (Boratav, 2012: 72-73).

Oysaki kurt evcilleştirilemeyen bir canlı türüdür. Ancak Türk Mitolojisi'nde kurt, Türk'ün komşusudur. Anadolu'da söylenen "Kurt komşusunu talamaz" deyimine benzer bir yakıştırmayı yabancılar "Komşu kurt beni talasın" biçiminde kullanmışlardır (Ögel, 2003: 45-46). Bahaeddin Ögel'in eserinde söz konusu deyim fiili "talamak" biçiminde (Ögel, 2003: 45) yazılmışsa da Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğü'ne göre ilgili fiil "dalamak" biçiminde geçmektedir. Dalamak fiilinin anlamı ise kurt gibi yırtıcı canlıların ısırması veya dişlemesidir (Dalamak, 01.07.2025). Buna göre, "Kurt komşusunu talamaz" deyiminin anlamı kurdun evcilleştirilememesine rağmen, hiçbir zaman komşusuna zarar vermeyeceğidir.

Eski Türkler, birtakım yırtıcı doğa canlılarını kutsal sayarak kendilerini onlarla özdeşleştirmişlerdir. Türkler kendilerini özdeşleştirerek sembol olarak benimsedikleri bu canlılara "Töz" adını vermişlerdir. Türklerde en önemli töz Bozkurt'tur (Demirel, 2015: 118-119). Bununla birlikte, Oğuzlar'ın kurt nitelemesi ile işaret ettiği doğa canlısına diğer Türkler börü demektedirler. Bahaeddin Ögel'in açıklamasına göre, Başkurt Türklerinde "börü" ile "kurt" aynı anlama sahip değildir. Ancak Türk toplulukları kendilerini kurt ile özdeşleştirmek için zorunlu bir bütünleşme

arayışı içerisine girmişlerdir. Halk mitolojisine dayanan bu zorunluluk durumu ise güvenilir bir yorumlama değildir. Türklerde kurt yerine börü kelimesinin kullanılmasının önemli bir nedeni kurt kelimesinin “solucan soyundan gelen hayvan” anlamına da geliyor olmasıdır. Oğuzlar’ın börü yerine kurt kelimesini kullanmaları anlam yüklemesi ile açıklanabilmektedir (Ögel, 2003: 117-118). Bozkurt ise Oğuz Kağan Destanı’nda betimlendiği üzere “gök tüylü” ve “gök yeleli” bir doğa canlısıdır (Arsal, 2020: 125). Dolayısıyla Bozkurt ile kurt arasında şekilsel farklılıkların olduğu belirtilebilmektedir.

Türklerde kurt ilahi ve kötü olmak üzere iki anlam etrafından şekillendirilmiştir. Kurt ilahi bir varlık olarak Kırgız Türkleri’nin destanlarında yüceliği simgeleyen “Kök Börü” adlandırması ile geçmektedir. Kurt kötülüğü simgelediği noktada kişi adı olarak “karaşkır” veya “kaskır” biçiminde kullanılmıştır. “Kurt Yiğit” anlamına gelen “Kaskır-alp” Orta Asya Türk Edebiyatı’nda yaygın biçimde kullanılmıştır. Kurt dişi bir devin oğlu olarak betimlenmiş ve “Calmaus” adında bir devin kızının ilk eşi olduğu anlatılmıştır. Kurt karakterinin kötülük ile bütünleştirildiği anlatım da bu noktadan sonra ortaya çıkmıştır. Er-Töştük’ün eşi baş tarafı altından aşağı tarafı ise gümüşten yaratılmış ve insan üstü bir varlık olarak betimlenen erkek bir çocuk dünyaya getirmiştir. Kurt Er-Töştük’ün eşine sahip olmak istemiş ve kocası ile arasını bozmuştur. Kadın ise dev kızı ile işbirliği yaparak kurt insana boyun eğmemiştir (Beydiz, 2016: 240-241).

Bozkurt’un bu derece yüceltilmesinin kökenini mitolojik anlatımlarda aramak gerekmektedir. Buna göre, Eski Türkler için Bozkurt tanrısal bir niteliğe sahiptir. Türk soyunun tükenmesine yakın bir noktada Bozkurt’tan türeyen bir kurtarıcının Türkleri yeniden diriltmesi, onlara yeni bir yaşam hediye etmesi Bozkurt’u ilahi bir konuma yükseltmektedir (Bayat, 2023: 121; Demirel, 2015: 120). Türk destanlarında bu konu işlenmiş ve Bozkurt yaratıcı bir karaktere dönüşerek “tanrı kurt”, “anne kurt” ve “altın bayrak” gibi nitelermeler ile anılır olmuştur. Türkler bu üstün saydıkları canlıya önce Tanrı olarak tapmışlar ve kendilerinin soylarının bu türden

geldiğine inanmışlardır (Demirel, 2015: 119). Böylece Türklerde Bozkurt simgesi “Türklerin atası” olarak anlamlandırılmıştır. Bozkurt Hunların ve Göktürklerin kutsal soyu olarak kabul görmüş ve Oğuz Türklerinin de koruyucusu olduğuna inanılmıştır (Uslu, 2016: 16).

Türklerin Bozkurt’un soyundan geldikleri inancı, Bozkurt’un Türk kültüründeki öneminin büyüklüğünü açıklar niteliktedir. Bozkurt, aynı zamanda, Türk milliyetçiliğinin de sembolüdür. Örneğin, Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından ulusal sembol olarak benimsenen Bozkurt’un Cumhuriyetin ilk yıllarında basılan paralar üzerinde de resmî bulunmaktaydı (Karakurt, 2012:188). Buna göre, İngiltere’de (Thomas de la Rue) basılarak 5 Aralık 1927 tarihinde dolanımına sokulan 10 Türk Lirası değerindeki kağıt paranın ön yüzünde Bozkurt ve arka yüzünde de Ankara Kalesi resimleri bulunmaktaydı (Ölçer, 1983: 41).

Konuyu biraz daha derinleştirmek gerekirse Bozkurt simgesinin Türk devlet yönetim geleneğinde ve siyasi oluşumlarında önemli bir konumda durmakta olduğu vurgulanabilmektedir. Eski inanışlarda Tanrı bir boyu seçmekte ve yetkilendirdiği boyun hükümdarı da kutsallık niteliği ile donatılmaktaydı. Böyle bir kutsallık teması kurt simgesi özelinde oluşturulan anlatımlarda da geçmektedir. Bununla birlikte, Türklerde kutsal mekanlara sahip olmak egemenliğin göstergesiydi. İlk Türk Devleti’nde (Göktürkler 552–745; Kutluk Kağanlık 682–744) kağan ve diğer devlet yöneticileri atalarının yaşadıkları mağarada “ata ayinleri” yapmaktaydılar. Türklerin kökenine ilişkin anlatımlarda veya efsanelerde geçen birçok simge Türk devlet yönetimi özelinde önemli anlamlar içermektedir. Bu durum Türk milliyetçilerinin kullandıkları simgeler üzerinden günümüze kadar taşınmıştır (Findley, 2008: 52).

Bir diğer örnek ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün, Bozkurt’un Türklerle yol göstericiliğini simgeleyen Ergenekon Destanı ile ilgili “Ergenekon’dan Çıkış” adlı tabloyu ressam Ratip Tahir Burak’a yaptırarak Milli Eğitim Bakanlığı’nın giriş kapısının sağ tarafındaki

duvara astırmasıdır (Demir, 2024: 53). Gazi Mustafa Kemal Atatürk Türk milliyetçisi bir lider olarak Türklük bilincinin her zaman için korunmasına çalışmıştır. Bu bağlamda, Türkler için önem taşıyan Bozkurt simgesini çeşitli noktalarda vurgulamaya devam etmiştir. Örneğin, 1922 yılında, Cumhuriyet'in ilan edilmesinden önce, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından üzerinde Bozkurt resmî olan bir pul çıkarmıştır. 1925 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin devlet armasını seçebilmek için bir yarışma düzenlenmiş ve yarışmayı Namık İsmail'in üzerinde Bozkurt resmî olan eser kazanmıştır. Ancak bu eser bozkurt sembolünün olması gereken değerini yansıtamadığı nedeni ile kullanılmamıştır. 1935 yılında ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatı ile Bozkurt markalı sigara üretimine başlanmış ve bundan bir sene sonra da Kahramanmaraş'ta "Bayrak Tutan Bozkurt Anıtı" inşa edilmiştir. Yapılan bu işler incelendiği durumda Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Bozkurt simgesini Türklük ile bütünleştirdiğini göstermektedir (İyiat, 2018: 17-18).

Türk Mitolojisi'nde Bozkurt ile Demir madeni arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Demir, Türkler tarafından kutsal olarak kabul görmüş bir madendir (Uraz, 1994: 168). Türkler yaşadıkları coğrafyanın etrafını çevreleyerek kendilerini koruyan Demir Dağları'nın olduğuna inanmaktaydılar. Demir Dağ Türklerin kendilerine yer edindikleri bir yurt biçiminde de betimlenmektedir (Bayat, 2023: 67). Demir, aynı zamanda, savaş silahlarının yapımında kullanıldığı için Tanrı tarafından hediye olarak gönderilmiş bir kutsallığa sahiptir. Türkler Altay ve Sayan dağlarındaki demir madenlerini işletmişler, Göktürkler ve Kırgızlar demirden yaptıkları silahlarla tanınır olmuşlardır. Ergenekon Destanı'nda Börtecine adlı demirci, demir madeni olan dağı ateşle eriterek bir geçiş yolu inşa etmiştir. Böylece Türkler Ergenekon'dan çıkmışlardır. Demir sembolünün bu noktadaki önemi hem bir kurtarıcı olması hem de Türklerin Ergenekon'dan çıkışlarını sağlayan bir kapı olmasından kaynaklanmaktadır (Uraz, 1994: 168-169). Demirin değerinin ve kullanım alanlarının anlaşıldığı

aşamadan sonra dünya tarihi siyasi ve askerî açıdan başkalaşmaya başlamıştır. Bu değişim sürecinin temel nedeni demirin ortaya çıkardığı etkilerinin büyük bir kazanım sağladığının farkına varılması olmuştur (McNeill, 2013: 83).

3. Türklerde Alplik İdealinin Bozkurt Mitolojisi ile Birleşimi

Eski Türklerde Alp mitolojik bir kahraman ve yenilmez bir savaşçı olarak betimlenmiştir. Alp yükseklere sıçrayabilen, kuşlarla konuşabilen, devleri yenebilen, acımasız canavarlar ile savaşıp onları öldürebilen ve büyük bir orduya karşı tek başına meydan okuyarak onlarla savaşma cesaretini gösterebilen niteliklere sahiptir. Bu nitelikler de Türk devlet başkanının tanımlayıcı özellikleri ile bütünleşmektedir (Demirel, 2015: 38). Bu nedenden dolayı eski Türklerde ad vermek yerine ad almak, adı hak etmek mantığı bulunmaktaydı. Türk gençleri bir kahramanlık yapmadıkça ad alamamakta ve adsız kalmaktaydılar (Gökalp, 2023: 359).

Besim Atalay'ın vurgusuna göre, Alp Hindistan'ın Malve bölgesinden gelmiş olan Gurluların 20 sene hüküm sürdüğü ikinci hükümdarının adıdır (Atalay, 2021: 65). Orhan Fuat Köprülü'nün tanımlamasına göre, Alp "Eski ve yeni birçok Türk lehçesinde "kahraman, cesur, yiğit ve gazi" mânalarına gelen şahıs adı, sıfat ve unvan." anlamlarına gelmektedir. 10. ve 14. yüzyıllar arasında birçok devlet yöneticisinin ve asker kişilerin Alp adını özel isim veya unvan biçiminde kullandıkları görülmektedir. Bulunan kitabelerin anlatımlarından anlaşıldığı üzere Büyük Selçuklular döneminde Alp adı resmi bir terim olarak devlet yöneticileri tarafından kullanılmaktaydı (Köprülü, 1989: 525).

Türklerde Alpler soylu ailelerin içinden çıkan komutanlardı. Bu komutan kişiler Alp unvanını kullanmaktaydılar. Komutan Alpler kendi yurtluklarından ("bir göçer-ev grubunun reisine özerklikle verilen bir arazi ünitesi") uç bölgelere akınlar düzenlemekteydiler. Başlangıçta Osman Gazi ile Komutan Alpler aynı seviyede ortaklık kurarak akınlara katılmaktaydılar. Daha sonra ise Osman Gazi'nin

1299-1301 yılları arasında göstermiş olduğu başarılar sonucunda Komutan Alp'ler Osman Gazi'nin hizmetine girmiş ve kendisine yoldaşlık yapmışlardır. Bu Komutan Alpler'den en bilinenleri – Osman Gazi'nin sağ ve sol kolları- Konur Alp ve Akça Koca'dır. Saltuk Alp'in de Osman Gazi ile seferlere katıldığı bilinmektedir (İnalçık, 2022: 27-28). Baba İlyas'ın torunu Aşık Paşa (Aşıkpaşazade) (1271-1332) Garibname adlı eserinde Alp kişilerin sahip olması gereken dokuz niteliği sıralamıştır. Buna göre Alp unvanını almak isteyen kişi öncelikle “muhkem yürek”li (“cesaret sahibi”) olmalıdır. İkincisi, Alp'in kol gücünün fazla olması gerekmektedir. Fiziksel gücü olmayan kişi Alp olamaz! Üçüncüsü, Alp gayretli olmalı ve yurdunu, ulusunu ve ailesini korumak için çaba göstermelidir. Dördüncüsü, Alp iyi bir ata ve atın karın bölgesini örten bir at zırhına sahip olmalıdır. Bu zırh hem atı ok saldırılarından korumak hem de gösterişli görünmesini sağlamak amacını taşımaktaydı. Alp düşman tarafından öncelikle bindiği atından tanınmaktaydı. Beşincisi, Alp'in kendi zırhı olmalıdır. Altıncısı, yedincisi ve sekizincisi Alp'in savaş aletleri ile ilgilidir. Alp yay, kılıç ve kargı (mızrak) ile donanmalıdır. Bu savaş aletlerini üzerinde taşımak Alp'in nitelikleri arasında yer almaktaydı. Dokuzuncusu ve sonuncusu ise Alp'in arkasında yürüyen bir yoldaşı olmalıdır. Sonuç itibarıyla Aşık Paşa'ya göre, Alp olabilmek için sahip olunması gereken maddi ve manevi değerler şunlardır: Cesaret, kuvvet, gayret, iyi bir at, sağlam bir zırh, gergin bir yay, keskin bir kılıç, düşmana az mesafeden kayıp verdirebilen uzun bir kargı ve yolda kendisine güvenebileceği bir yoldaş (Aşık Paşa, 1998: 338-340; İnalçık, 2022: 29-31).

Sayı açısından az olan Türkler yerleşmiş oldukları coğrafyalarda büyük imparatorlukların sınır komşusu olmalarından dolayı Alp olamazlar ise hayatta kalamayacaklarını ve başka uluslar tarafından yok edileceklerini düşünmekteydiler. Bu düşünce Türklerin Budizm ve Taosizm dinlerinden birisini seçerek resmi dinleri yapmaya çalıştıkları karar aşamasında gerçekleşmiştir. Tonyukuk Türklerle öğütler vermiş ve bu dinlerin dünya işlerinden çekilmeyi önermelerinden dolayı Türklerin savaşçılık yeteneklerine ve

gayretine zarar vereceğini ve eğer Türkler Alp kimliğine sahip olmazlar ise yok edileceklerini belirtmiştir (Esin, 1965: 770).

Sonuç itibarıyla -daha önce de belirtildiği üzere- Börü'nün, "üstünlük, büyüklük ve yiğitlik" anlamlarına gelmesi (Ögel, 2003: 118) ile Alp'in de "kahraman, cesur, yiğit ve gazi" (Köprülü 1989: 525) anlamlarına gelmesi Börü ile Alp'in Türk Mitolojisi'nde ve resmî tarihinde bütünleşik değerlere sahip olduğunu göstermektedir. Kutadgu Bilig'de "Gök-börü" hakan anlamına gelecek biçimde kullanılmıştır (Ögel, 2003: 119). Benzer şekilde, Gök Türk Muhafız Birliği'nde görev yapan subaylara da Börü sembolü atfedilmiştir (Türkmen ve Atalay, 2023: 2). Yiğitlik ve hakanlığın tanımlayıcısı olan Alp ise "Gök kurt" ve "Gök böri" kelimelerinin eş değerliğinde kullanılmakta olduğunun vurgusu yapılabilmektedir (Ögel, 2003: 119). Buna göre, börü, bozkurt ve Alp üçlüsü birbirini tamamlayan niteliklere sahiptir.

4. Eski Türklerde ve İslam'da Yaratılış

İnsanlar ilahi dinlerin duyurulmasından önce, bir şekilde, nasıl varlık kazandıklarını anlamaya ve birtakım sembollerden anlam çıkarmaya çalışarak, genellikle de kendi varlıklarını çevrelerindeki canlı türlerinden veya hayali güçlerden esinlenerek yüceltme amacı içerisine girmişlerdir (Yonar, 2015: 160). Dolayısıyla insan var olduğuna göre bir biçimde ortaya çıkmıştır. Asıl konu ise insan nasıl var oldu? Bu sorunun cevabı, bu bölümde, hem eski Türklerin hem de İslam dininin anlatımlara göre incelenmiştir.

Türkler Hz. İsa'dan 510 yıl önce İç Asya topraklarında varlıklarını sürdürmekteydiler. Türklerin tek tanrılı bir inanç sistemine bağlı olmaları, "gök-kutsal" ve "ruh-insan-evren" düşünce bütünlüğü içerisinde yorumlandığı durumda, "kutsal ruh" ile özdeşleşen bir yaratıcının varlığını zorunlu kılmaktadır (Yonar, 2015: 101).

Gumilev'in anlatımına göre, Türklerin dinî inançları hakkındaki kayıtlara Çinlilerin "Wei-shu" (tahminen 6. yüzyılın sonlarına doğru yazılmıştır) ve "Sui-shu" tahminen (7. yüzyılın otuzlarında

yazılmıştır) adı verilen salnamelerinde rastlanmaktadır. “Wei-shu” salnamesinde Türklerin dini törenleri hakkında şu anlatımlarda bulunmaktadır (Gumilev, 2003: 103):

“Güneşin memleket üzerine doğuşunu temsilen hanın otağına doğudan giriş; Devlet erkanının ataların mağarasına yılda bir defa kurban takdim etmesi; Beşinci ayın 10-20. günleri arasında halkın nehir kenarında toplanarak göğün ruhuna kurban takdim etmesi; Tu-chin'in [Ötügen] (Dugin okunur) 500 li batısında yüksek bir dağ vardır ve dağın tepesinde ağaç ve bitki bulunmayan Po-teng-ning-li (Bodin-inli okunur) isminde bir yer bulunmaktadır ki manası ülkelerin koruyucu ruhu demektir.”

“Wei-shu”ın aksine “Sui-shu” kayıtlarında Türkler için “Cinlere ve perilere taparlar; şamanlara inanırlar” anlatımı yer almaktadır. Bu anlatım Türklerin dini inançları hakkında sağlıklı bilgi içermemektedir (Gumilev, 2003: 103).

Bu aşamada belirtmek gerekir ki Türklerin inanç anlayışı genellikle esnek ve hoşgörülü olmuştur. Örneğin, Türklerin kendilerini “Gök Türkler” olarak adlandırmalarının nedenini, kutsallık yükledikleri toprak, ağaç, ateş, demir ve suya yüklemiş oldukları kutsallıktan kaynaklanmaktadır. Türklerin kutsallık yüklediği en önemli madde ise demirdir. Demir, Türk kültüründe ayrı bir değere sahip olmuştur. Bu nedenle Türk Mitolojisi’nde sıklıkla demirden söz edilmektedir. Türklerin mitolojik öğeleri ile bozkırda kabul gören inanç sembolü olan Tanrı doğrudan ilişkilidir. Türklerin din ile dünya işleri birbirlerinden uzak değil, yakın bir etkileşim içerisinde olmuştur. Bu durum din işlerini yürüten kişiler ile Han ve Hakan’ın yakın ilişkilerinden çözümlenebilmektedir. Bununla birlikte, aynı coğrafyada etkili olan bir diğer inanç sistemi ise Şamanizm’dir. Tanrı dini ile Şamanizm birbirinden ayrılmaz bir bütünlük içerisindedir. Bu iki inanç sistemini ayırmak doğru bir yaklaşımı ortaya çıkarmamaktadır. Çünkü eski Türklerin inancına göre, yeryüzünde var olan her şey doğrudan Tanrı ile bağlantılıdır. Bir diğer anlatım ile Tanrı yeryüzündeki her şeye kendi iradesi ile

hükmetmektedir. Eski Türklerde kader inancı da gelişmiş bir seviyedeydi. İnsanın kaderinin Tanrı'nın elinde olduğuna inanılmaktaydı. Ancak yaratılış ve ölüm mitolojisine göre, insanın yaratılışında “Umay” ve ölümünde ise yer altının ruhu olduğuna inanılan “Erlik” söz sahibiydi. Gök Tanrı ise gözle görünmeyen bir kutsallık içerisinde varlığını sürdürmekteydi. Tanrı'ya ibadet etmek için diz üzerinde oturmakta ve eller yukarı doğru kaldırılarak dua edilmekteydi. Dualarda Tanrı'dan yardım istenmekteydi. Hakan'a yönetim gücünü ve yönettiği halkı veren Tanrı'nın kendisiydi. Bunun için de Hakan'ın “Bozkurt”un bütün özelliklerini taşıması birincil koşuldu (Oğuz, 2012: 104).

Bu anlatımların ışığında eski Türklerin inanç sisteminin (tek Tanrı inancının) İslam dininin inanç sistemi ile çok yakın olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Bu nedenle Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri doğal olarak işleyen bir sürecin sonucu olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

İslam dininde ise yaratılış, mutlak güç sahibi ve yaratıcı olan Tanrı'nın tekliğinde olan bir olaydır. Dolayısıyla insanı yaratan Tanrı'nın tam olarak kendisidir. Ankebût Suresi'nin 19. Ayeti insanlara şu şekilde seslenmektedir: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah'ın ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün. Allah, daha sonra ikinci hayatı da işte böyle gerçekleştirecektir; Allah her şeye kâdirdir.” İslam inancına göre insan topraktan yaratılmıştır. Günümüz biliminin belirlemelerine göre, toprakta bulunan elementlerin insan vücudunda da olduğu ifade edilmektedir (Şimşek, 1998; Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024). İslam inancındaki insanın yaratılışı Adem'in çamurdan yaratılması, Havva'nın ise Adem'in kaburga kemiğinden yaratılarak varlık kazandırılması ve son aşamada ise ikisinin de cennete konulması ile başlamaktadır (Esinoğlu, 1996: 113). Dolayısıyla, İslam inancına göre kutsal kitap Kur'an-ı Kerim, Tanrı tarafından Hz. Muhammed'e gönderilmiş ve bu kitapta insanlara tek yaratıcının Tanrı olduğu, O'na iman edilmesi gerektiği ve diğer inançlardan soyutlanmaları gerektiği birçok ayette vurgulanmaktadır. İslam'da yaratıcı yoktan var eden ve yalnızca “Ol”

diyerek olmasını sağlayan Tanrı'nın kendisidir (Sproul, 2018: 206-201).

5. Türk Destanları: Bozkurt ve Ergenekon

M.S. 1000 yılında Altay Dağları'ndan Güney Rusya'ya kadar ilerleyen bir alanda Türkçe konuşan kabileler yaşamaktaydı (McNeill, 2013: 338). Bu kabileler arasında Türk soylu olan ve hakimiyet alanlarını Doğu'da Mançurya'dan Batı'da Karadeniz kıyılarına ve Güney'de Hindistan sınırlarına kadar genişletilmiş bir devlet vardı. Bu devlet, Türk tarihinde ulusal bilinç, inanç, düşünce yapıları ve kuruluşlar ile arkalarında bıraktıkları yazılı kayıtlar sayesinde en iyi bilinen devlet olan Göktürk Devleti'dir (Demirel, 2015: 51).

Göktürk Devleti "Türk" kelimesini ilk defa resmî adında kullanan ve ulusuna da Türk adını veren ilk devlettir. Sibiry'a'nın doğusunda yaşayan Yakut Türkleri ile Batı'da Ogur (Bulgar) Türkleri'nin bir kısmı dışarıda kalmak üzere bütün Türk topluluklarını birleştirmeyi başaran Göktürk Devleti, kendisinden sonra gelecek olan diğer Türk Devletleri'nin siyasi, iktisadi ve idari geleneklerini oluşturarak öncülük yapmıştır (Kafesoğlu, 1997: 94).

Göktürk Destanları, Türklerin düşmanları tarafından yok edildiği bir anlatım ile başlamaktadır. Türk soyu bu felaketten annesi Bozkurt olan bir prens tarafından kurtarılarak yeniden diriltiştir. Bu prensin annesi Bozkurt olduğu için öldürülememiş, tek başına hayatta kalmış ve ardından yaz ve kış tanrılarının kızları ile evlenerek çoğalmaya başlamıştır. Destanlara göre, Türklerin soyu bu evliliğe dayanmaktadır. Ergenekon'dan çıkarken Türklere liderlik yapan bu hükümdarın adı da "Börte Çine", bir diğer adlandırma ile "Bozkurt"tur (Demirel, 2015: 120).

Gerçekte Bozkurt Destanı ile Ergenekon Destanı aynıdır. Her ikisi de yaratılış sürecini ve var olma olayını anlatmaktadır. Ancak ortaya çıkışından haberdar olma ve anlatılış zamanları birbirlerinden farklı olduğu için iki farklı destan biçiminde algılanmışlardır. Böyle bir algılanışın bir diğer nedeni de Bozkurt Destanı'nın İslamiyet öncesi

dönemde, Ergenekon Destanı'nın ise İslamiyet sonrası dönemde kaleme alınmış olmasıdır. Bu da her iki destanın birbirlerinden mantıklı bir ayırım noktasını oluşturmaktadır (Demir, 2024: 27-28).

Bozkurt Destanı'nın temel kurgusunda yok olma tehlikesi ile yüzleşen Göktürk soyunun, Bozkurt bir anneden yeniden doğarak dirilmesi olayı anlatılmaktadır (Demirel, 2015: 51). Ancak kurt tarafından dünyaya getirilme, kurt aracılığı ile korunma ve kurt sürüsünde büyüme gibi anlatımlar Bozkurt Destanı'ndan daha öncelere dayanmakta ve ilgili anlatımların kaynaklarına Çince ve İtalyancada rastlanılmaktadır (Demir, 2024: 25-32).

Dişi bir kurt tarafından bataklıkta bulunan erkek çocuğun kurt tarafından et ile beslenmesinin ardından büyümesi ve kendisini kurtaran dişi kurt ile ilişkiye girerek Türklerin soyunu devam ettirmesi anlatımları mitolojik kökenlidir. Türklerin kurt anneden doğuşu, biyolojik açıdan olanaksız olsa da, bu mitolojik anlatımların Şamanizm'deki inançlarla güçlü bir bağlantısı vardır. Şamanlar, ayinlerde kurt, kuş, ayı, kartal ve baykuş gibi doğa canlılarının ruhlarının bedenlerine girmesini simgeleyerek yeniden doğuşu ifade etmektedirler. Şamanlarda koruyucu ruhlar genellikle kadın figürleriyle ilişkilidir; bu nedenle ayinlerde kadın elbisesi giymeleri bu inançla (yeniden doğuş) bağlantılıdır. Böylece Şamanlar ayinlerde doğurganlık ve yaratılışla ilişkilendirilen sembolik bir rol üstlenmektedirler. Bu bağlamda, şamanların ayinlerinde doğa canlılarının ruhlarıyla temasa geçerek yaratılış sürecini sembolize etmeleri, doğurganlıkla bağlantılı ritüel ve mitolojik bir işlevi yerine getirdiklerini göstermektedir (Demir, 2024: 72; Çoruhlu, 2024: 116, 172-177; Yörükân, 2014: 58).

Daha önce vurgulandığı üzere Ergenekon Destanı, Bozkurt Destanı'nın anlatım ve kurgu açısından daha fazla genişletilmiş ve zenginleştirilmiş biçimidir. Bu destanın geçtiği coğrafya aşılmaz dağların ortasında konumlanmaktadır. Türkler bu coğrafyada çiftçilik, avcılık ve madencilik yaparak yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Ergenekon Destanı'nın en önemli vurgusu

Türklerin maden işletmecisi olarak demiri çıkarmaları ve eriterek başka bir biçime sokmalarıdır. Türkler özellikle erittikleri demirden savaş aletleri yapmaları ile bilinir olmuşlardır. Türkler demirden oluşan dağı eritmiş ve bu işi yapan kahramanlarını “Demirci” nitelemesi ile kutsamışlardır (Demirel, 2015: 51-52).

Türkler Ergenekon adı verilen bu coğrafyada yaklaşık dört yüz yıl yaşadıkten ve sayıca çoğaldıktan sonra, atalarından duydukları esas yurtlarına gitmek için karar vermişlerdir. Ancak etrafı dağlarla çevrili bu ortamdan çıkmanın kolay olmadığını anladıkları zaman, Börteçine adlı yaşlı bir demircinin dar bir geçitten bir kurdun gelerek avlandığını ve aynı geçitten uzaklaştığını anlatması üzerine, kurdun yolu takip edilmiş ve bu dar geçidin aslında demir madeni ile kaplı olduğu görülmüştür. Ancak bu geçit çok dardır. Bunun üzerine kömür ve odun yakılarak ve büyük körüklerle ateş canlandırılarak demir madeni ile kaplı dağ geçidini eritmek ve daha geniş bir geçit açmak fikri kabul görmüştür. Geçit açıldıktan sonra, geçidin başında beliren bir Bozkurt, Türklere Ergenekon'dan çıkabilmeleri için yol göstermiştir. Bozkurt'un liderliğinde, Türkler Mart ayının 21. gününde demirden dağlarla çevrili Ergenekon'dan çıkmışlardır. Demirin erimesi ve Bozkurt'un yol göstermesi, Türklerin Ergenekon'dan çıkışını simgeleyen önemli mitolojik unsurlardır (Özdemir, 2019: 105; Bayat, 2023: 126-128).

Sonuç

Erken dönem insanının çevresini anlama çabası, doğa, toplum ve varoluşuna yönelik sorgulamalar yapmasına yol açmıştır. Bu sorgulamalar, genellikle somut bir cevap bulunamayan noktalarda mitolojik anlatıların doğmasına yol açmıştır. Zamanla sözlü gelenekler yazılı kayıtlara dönüştüğünde, mitolojik öğeler de tarihî birer anlatım biçimi haline gelmiş, ancak bilimin ve mantıksal düşüncenin gelişmesiyle mitolojik açıklamalar yerini daha objektif, kanıta dayalı tarihlere bırakmıştır. Buna karşın, bir toplumun tarihsel ve kültürel kökenlerine dair derinlemesine bir anlayış geliştirmek, yalnızca tarihsel belgelerle değil, mitolojik anlatımlar

aracılığıyla da mümkün olabilmektedir. Çünkü mitolojiler, bir toplumun ruhunu, değerlerini, toplum içindeki ilişkilerini ve dünya görüşünü anlamada önemli bir yol gösterici olmuştur. Mitolojik öğeler, her ne kadar gerçeklikten uzak veya bilimsel açıdan kanıtlanmaları olanaksızlığa yakın olsalar da, bir halkın kendi kimliğini şekillendiren ve zamanla içselleştirdiği semboller olarak, tarihsel sürecin şekillenişini anlamada önemli birer işlev üstlenmişlerdir.

Eski Türklerin inanç sisteminin temelinde, doğaya ve evrende var olan her şeye yüklenen kutsallık ile birlikte, tek Tanrı inancı ön plandadır. Türkler, doğrudan Tanrı'nın iradesinin etkisiyle hayatlarını şekillendirmiş ve her şeyin Tanrı ile bağlantılı olduğuna inanmışlardır. Bu anlayış, onların dünya görüşünü ve sosyal yapısını derinden etkilemiş, din ve dünya işleri arasındaki sınırları belirsizleştirerek her iki alanın birbirine yakın bir etkileşim içinde olmasını sağlamıştır. Türklerin mitolojik inançları da doğrudan Tanrı inancına dayanmakta olup, Tanrı'nın yaratıcı gücü ve kaderi belirleyici rolü, eski Türk toplumunun manevi değerleriyle uyumlu bir şekilde şekillenmiştir. Bu inanç sisteminde, Tanrı'nın mutlak egemenliği ve her şeyin onun iradesine bağlı olması, Türklerin yaşam biçimlerine ve liderlik (yöneticilik) anlayışlarına da yansımıştır. Örneğin, Hakan'ın, Tanrı'dan aldığı güçle halkını yönetmesi, bu ilişkiyi somutlaştıran bir örnektir.

Türklerin Tanrı'ya ibadet şekilleri, dua ritüelleri ve Hakan'ın yönetsel gücüne yüklenen kutsallık da, İslamiyet'teki bazı ibadet biçimleriyle paralellik göstermektedir. Bu benzerlik, Türklerin inanç dünyasında zamanla daha büyük bir değişim ve dönüşüm yaratmış, İslamiyet'e geçişlerini de daha doğal ve içsel bir süreç haline getirmiştir. Bir diğer anlatım ile Türkler İslam dinini kabul ederken hiç zorlanmamışlardır. Türklerin İslam'ı kabul etmeleri, sadece dinî bir dönüşüm değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bir uyumun sonucu olarak da görülebilmektedir. Eski Türklerin Tanrı inancı ile İslam'ın tek Tanrı inancı arasındaki benzerlikler, İslam'ın öğretilerine duyulan kabulün hızla gerçekleşmesini sağlamıştır. Bu,

Türklerin inanç sistemlerinin aslında İslamiyet ile büyük bir uyum içinde olduğu ve bu dönüşümün doğal bir evrim süreci olarak yaşandığı sonucuna varmamızı mümkün kılmaktadır. Çünkü eski Türklerin inançları, onların İslamiyet'i kabul etmelerini sağlayacak kadar derin ve geniş bir temele sahiptir. Bu süreç, kültürel, dinî ve toplumsal öğelerin birbirini nasıl tamamlayarak uyum içinde evrildiğini göstermekte ve Türklerin İslam'a geçişinin, tarihsel bir zorunluluktan çok, ruhsal ve manevi bir evrim süreci olarak anlaşılmasını sağlamaktadır.

Türk Mitolojisi'nde yer alan Bozkurt efsanesi, Türk kimliğinin yaratılmasında merkezî bir rol oynamaktadır. Eski Türklerin, Bozkurt ile özdeşleştirilmesi, onların bağımsızlık ve özgürlük anlayışını simgelemiştir. Bozkurt, yalnızca bir efsane unsuru değil, aynı zamanda Türk milletinin savaşçı ruhunun, özgürlük tutkusunun ve kahramanlık ideallerinin bir sembolüdür. Bu anlamda, Bozkurt'un evcilleştirilememesi, özgürlüğüne düşkünlüğü ve esaret altına girmek için ölümü göze alması gibi özellikler, Türk halkının tarih boyunca varlıklarını sürdürmelerini sağlayan temel değerlerle örtüşmektedir. Bu özellikler, aynı zamanda Türk milletinin savaşçı ruhunun, göçebe yaşam tarzının ve kültürel bağımsızlık arzusunun temel göstergeleridir.

Bozkurt'un, İslamiyet'in kabulüyle birlikte Alp karakterine dönüşmesi, Türk Mitolojisi'nin zaman içinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğinin ve değişen toplumsal yapılarla nasıl bütünleştiğinin bir göstergesidir. Bozkurt efsanesinin devam etmesi, bir yandan geleneksel değerlerin korunması, diğer yandan da yeni dini ve kültürel öğretilerle uyum içinde varlığını sürdürmesi açısından önemli bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Türklerin, Bozkurt'u bir soy efsanesi olarak hatırlamaları, kendilerini kahramanlıkları ve savaşçı ruhlarıyla özdeşleştirmeleri, toplumlarının karakteristik özelliklerini anlamada bir anahtar işlevi görmektedir.

İslamiyet'in dinî inanç olarak kabul edilmesinden sonra İslam inancına göre bir insanın Bozkurt'tan türeyemeyeceği anlayışı kabul

edilmiş, ancak Türklerin Bozkurt'u idealleştirme isteği yok edilememiştir. İslamiyet'in kabulünden sonra, gerçek yaratılış olayının eski Türk inançlarıyla paralellik taşımadığı görülse de, Bozkurt efsanesi tamamen inkâr edilmeden, yeni dinin kurallarına göre Alp simgesi üzerinden yaşatılmaya devam etmiştir.

Mitolojik anlatılar, bir toplumun geçmişini, kültürünü ve değerlerini anlamada önemli birer araç olma niteliğine sahiptirler. Türk ırkı, Bozkurt gibi mitolojik semboller aracılığıyla tarih boyunca özünden uzaklaşmayan veya değişmeyen kimliğini, özgürlüğünü ve kahramanlık anlayışını korumuştur. Mitolojiler, sadece eski toplumların kültürlerini yansıtan birer anlatı değil, aynı zamanda bugünkü toplumların karakterlerini şekillendiren köklü bir mirastır. Türk Mitolojisi'nde olduğu gibi, diğer halkların mitolojik anlatıları da, toplumsal belleği koruyan ve kültürel kimliği inşa eden önemli öğelerdir. Toplumların kökenini, tarihini ve karakterini anlamak için mitolojik anlatımlara başvurmak, her zaman geçerli ve değerli bir yöntem olmaya devam etmektedir.

Savaşçı, kurtarıcı, kuvvetli, korkusuz, aynı zamanda merhametli ve yüksek ahlaki değerlere sahip olan Bozkurt'un ruhu, Türk kültüründe derin bir anlam taşımaktadır. Bu ruh, Türklerin tarih boyunca sahip olduğu Alp kimliğiyle birleşerek, Türk milletinin varlıksal duruşunu ve benliğini sürekli olarak korumuştur. Alp, Bozkurt'a yüklenen anlamlar gibi, kahramanlık, liderlik, cesaret, korkusuzluk, dayanıklılık ve esarete karşı direncin sembolü olmuş, Türk devlet yöneticileri ve komutanları için bir sıfat olarak kullanılmıştır. Türklerde Alp unvanı kimseye verilmemiş, bunun hak edilmesi kuralı benimsenmiştir. Bir kişinin Alp unvanına sahip olabilmesi için cesaretli, savaşçı ve bileği kuvvetli olması ve toplumuna liderlik yaparak onları her türlü felaketten koruması gerekmektedir. Bu şekilde, Türkler Alp sıfatını kullanarak kendi soylarını dayandırdıkları Bozkurt'un niteliklerini devlet yöneticilerinde, komutanlarında ve yönetim düzenlerinde yaşatmaya çalışmışlardır. Bozkurt korkusuz bir lider ve yol gösterici olarak içinden çıkılmaz gibi duran felaketlerden kendi ulusunu

kurtaran bir sembol olma niteliğini Komutan Alp'lere devrettikten sonra, varlığını Alp sıfatına gizleyerek Türk ulusunun ruhunu oluşturmaya ve yaşatmaya devam etmiştir.

Komutan Alp'ler, adeta birer Bozkurt gibi, Türk halkına sadece liderlik etmişler, aynı zamanda onların karşılaştıkları tehlikelerden korunmalarını sağlayarak, zorluklarla dolu bu dünyada onları doğru yola yönlendirmişlerdir. Bu çalışmada, Türk Mitolojisi'nin önemli bir figürü olan Bozkurt ile ilgili anlatıların, Türklerin soyu hakkında nasıl bir bağlantı kurduğuna dair derinlemesine bir inceleme yapılmıştır. Bu inceleme, Türklerin Bozkurt'tan geldiklerine veya türediklerine yönelik olan inançlarının, tarihsel anlatımlar ve kültürel miras üzerinden, Alp karakteriyle nasıl bir devamlılık gösterdiği sonucuna ulaşılmasını sağlamaktadır. Bu dönüşüm, hem mitolojik hem de tarihsel bir bağlamda, Türklerin kökenlerine ve kahramanlık anlayışlarına ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Arsal, S. M. (2020). Türk Tarihi ve Hukuk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aşık Paşa (1998). Garibname. çev. Bedri Noyan, Ankara: Ardiç Yayınları.
- Atalay, B. (2021). Türk Büyükleri veya Türk Adları. haz. Gürol Pehlivan, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Bayat, F. (2023). Kadim Türklerin Mitolojik Hikâyeleri. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Beydiz, M. G. (2016). Mitolojiden Sanata Hayvan İmgesi. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Boratav, P. N. (2012). Türk Mitolojisi. çev. Recep Özbay, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Campbell, J. (1995). İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri. çev. K. Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.
- Çoruhlu, Y. (2024). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Dalamak, <https://sozluk.gov.tr/>, son erişim tarihi: 01.07.2025.
- Demirel, H. (2015). Türk Destanlarının Ana Unsurları. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Dilek, İ. (2014). Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü: Altay/Yakut. Ankara: Grafik-Ofset Matbaacılık.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2024). Ankebût Suresi 19. Ayet, son erişim tarihi: 12.04.2025. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ankeb%C3%BBt-suresi/3359/19-23-ayet-tefsiri>
- Esin, E. (1965). Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü. Türk Kültürü Dergisi, 34: 769-789.
- Esinoglu, B. (1996). Dinlerin Gizemi: Kurban, Yaratılış, Tufan Efsaneleri. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.
- Findley, C. V. (2008). Dünya Tarihinde Türkler. çev. Ayşen Anadol, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gökalp, Z. (2023). Türk Medeniyeti Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Gültepe, N. (2015). Türk Mitolojisi. İstanbul: Resse Kitabevi Sahaf Yayınları.
- Gumilev, L. N. (2003). Eski Türkler. İstanbul: Selenge Yayınları.
- İnalcık, H. (2022). Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İyiat, B. (2018). Türk'ün Bilge Başbuğu Bozkurt Atatürk. İstanbul: Kripto Basım Yayın.

- Kafesoğlu, İ. (1997). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Karakurt, D. (2012). Türk Mitoloji Ansiklopedisi. Türkiye 2012, s. 188, Erişim Tarihi: 12.06.2025, https://www.academia.edu/44468806/T%C3%BCrk_Mitoloji_Ansiklopedisi_T%C3%BCrk_S%C3%B6ylence_S%C3%B6zl%C3%BC%C4%9F%C3%BC_n%C3%BCn_Ansiklopedik_Versiyonudur_e_Kitap
- Köprülü, O. F. (1989). “Alp”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt: 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- McNeill, W. (2013). Dünya Tarihi. çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi.
- Ölçer, C. (1983). Cumhuriyet Dönemi Türk Kağıt Paraları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2015). Türklerin Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ögel, B. (2003). Türk Mitolojisi. Cilt: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, H. (2019). Mitolojiden Tarihe Seçme Hikâyeler. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Soury, J. (2008). Karşılaştırmalı Mitoloji Işığında İsrail Dini. çev. H. Güngör & İ. Açmaz, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Sproul, B. C. (2018). Yaratılış Mitleri: İnsanın Ve Evrenin Ortaya Çıkışına Dair Tüm Dünyadan Mitler. çev. E. Z. Aydın, Ankara: Hil Yayın.
- Şimşek, M. S. (1998). Yaratılış Olayı. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Toysanulı, A. (2020). Türk-Moğol Mitolojisi. Çev. Bülent Bayram, Ankara: Bengü Yayınları.
- Turan, O. (2014). Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Türkmen, İ. ve Atalay, M. (2023). Geleneksel Türk Kültürü İçerisinde Hayvan Fügürleri: Kurt Figürü. Uluslararası Yunus Emre Sosyal Bilimler Dergisi, 7: 1-8.
- Uraz, M. (1994). Türk Mitolojisi. İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.
- Uslu, B. (2016). Türk Mitolojisi. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Yonar, G. (2015). Yaratılış Mitolojileri: Altı Medeniyet Altı Yaratılış Hikâyesi. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yörükân, Y. Z. (2014). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm. İstanbul: Ötüken Neşriyat.